

Kam spěje vývoj nejen flexe proprií?

Keywords: proper names, common names, inflection, declination, derivation, uninflectedness, tendency after invariability of stem

Klíčová slova: propria, apelativa, flexe, skloňování, odvozování, neohebnost, tendence po neměnnosti kmene

Abstract

The paper will focus on formal morphology in the broader sense, i.e. on the derivation of proper names, not only on their inflection, even with regard to trends in common names.

Systemic forms of proper names and new forms used in current communication, conformity and differences between common and proper names will be compared. The question is to what extent contemporary Czech retains inflection as an essential feature of inflective language and whether it retains inflection of proper names, or to what extent.

Príspevek se zaměří na formální morfologii v širším slova smyslu, tedy i na odvozování proprií, nejen na jejich skloňování, a to i se zřetelem k tendencím u apelativ. Budou se porovnávat propriální podoby systémové a novotvary užívané v současné komunikaci, shody a diference mezi apelativy a proprií. Klade se otázka, do jaké míry si současná čeština drží ohýbání jako podstatný rys flexivního jazyka a zda si udrží ohebnost u propriálních pojmenování, event. do jaké míry.

Na dané téma se v předloženém příspěvku chci podívat z pozice kultury řeči, nejsouc onomastik, omlouvám se odborníkům, že jim „lezu do zelí”, hledajíc jisté tendence, jejichž zjištění by mohlo být prospěšné nejen pro výuku, ale snad vůbec pro veřejnost. Soustředíme se na několik vybraných problémů:

1. začleňování proprií do morfologického systému češtiny;
2. dvojtvary podle čísla a rodu i pádů v různých příručkách;
3. tvarosloví u víceslovných toponym;

4. změny v pojmenováních zahraničních, u exonym;
5. zběžně i ohýbání u zkratk chrématonym;
6. začleníme odbočku, ovšem pro uživatele významnou, totiž pravopisnou (některých typů vlastních názvů);
7. postihneme tendenci v ohebnosti osobních jmen.

Ad 1. Soustředíme se na začleňování a nezačleňování proprií do morfologického systému češtiny v širším slova smyslu, na shody a odlišnosti u apelativ a proprií v daném okruhu problémů. Sledujeme, do jaké míry si současná čeština drží ohýbání jako podstatný rys flexivního jazyka, a uvažovat o tom, do jaké míry si udrží ohebnost u propriálních pojmenování, event. úplně vůbec. Vycházíme z přesvědčení, že ani u proprií nejde o jednotky neorganizované, stojící mimo systém, třebaže i u nich nepochybně dochází k rozvolňování systému pod vlivem rozvolněné komunikační praxe.

Řada příruček češtiny si všímala a všímá si vlastních jmen a jejich tvarů podle jejich gramatických kategorií. Namátkou jmenujme uživatelské příručky z posledních desetiletí 20. století: kolektivní práce *Čeština všední a nevšední* (1972), *Čeština za školou* (1979), z přelomu století pak např. *Český jazyk na přelomu století* (1997), *Akademická příručka českého jazyka* (2014, dále APČJ) aj., i individuální díla monografická (jako Polívková 1985) i texty časopisecké (např. Polívková 1985; Svobodová 2017/2018; Jílková 2018, 2019; Šimandl 2000), či sborníkové (např. Šrámek 1999, Pastyřík 2009, Štěpán 2019)¹.

¹ Jmenovaná *Akademická příručka* patří rovněž mezi příručky uživatelské, dokonce s doložkou Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, tedy jde o příručku kodifikační, a to i přes některé odlišnosti této příručky od kodifikačních příruček dalších, *Pravidel českého pravopisu* a *Slovníku spisovné češtiny*. Prezentuje se však jako ‘akademická’, asi proto, že ji zpracovali členové akademického pracoviště, Ústavu pro jazyk český a vydalo ji s podporou Akademie věd nakladatelství Academia. Všimneme-li si spolu se *Slovníkem spisovného jazyka českého* dvou významů slova *akademický* ‘vysokoškolský’ a zvláště pak jeho významu ‘učený’ (další významy nás nezajímají) v porovnání s určením příručky, najdeme podstatný rozdíl

Ad 2. V uvedených i dalších příručkách, v novějších pak více, se objevují dvojtvary tam, kde před desetiletími nebyly zachycovány, v těchto případech se připouštějí dvojtvary, nikoli naopak mizení dvojtvarů. Dvojtvary se týkají kategorií čísla a kategorie rodu (a). Nacházíme však dvojtvary i pádové (b).

Ad a) Lze konstatovat, že jména na *-ice* inklinují k pluraliím tantum, takže nověji přibývá plurálových tvarů tam, kde bývaly kodifikovány jen tvary singulárové, srov. plurálové podoby i u původních singularií tantum typu *Prčice, Hostivice*. Avšak jen u osob neznalých místních poměrů se tak dvojtvary (dokonce v příručkách) objevují např. v případech jako: *do Roudnic, do Votice*. S. Utěšený píše:

[...] tolerování tvarů množného čísla u jmen typu Roudnice je právě jen východiskem z nouze (Utěšený 1987, s. 118).

V místním úzu se užívá jen *ty Votice*, nikoli *ta Votice*. Přitom v dativu a lokálu těchto pluralií na Benešovsku běžně fungují dvojtvary podle vzoru i mužského i ženského *Voticům, Voticím, Popovicům, Popovicím, Postupicům, Postupicím...*, ale nikoli v instrumentále, tam jen zakončení ženské *-emi*. Pravděpodobně to platí nejen pro Benešovsko, ale i velkou část Čech. L. Jílková za obvyklou pokládá v dativu koncovku *-ím*, někdy připouští *-ům* (Jílková 2019, s. 95). Už starší mluvnice, např. *Česká mluvnice* (dále ČM) z r. 1960 u pluralií tantum, kodifikovaly rodové dvojtvary především v dativu *Budějovicím i Budějovicům, Beskydám i Beskydům* a v lokále *Beskydách i Beskydech*, v tomto případě i instrumentálem *s Beskydami i s Beskydy* (zř., ČM, s. 141).

Jména se zadopatrovou, respektive hrtanovou souhláskou pak kolísají ve tvaru lokálu mezi měkkčením a neměkkčením souhlásky *Stachách, Staších, Břehách, Březích* (řidč. *-zích...* Polívková 1985, s. 76).

---

mezi významem slova *akademický* a určením příručky: „Je zamýšlena jako pomůcka pro všechny uživatele češtiny, kteří se chtějí či potřebují poučit“ (s. 37). Procházíme-li publikacemi, neujde nám, že odrážejí nejistotu uživatelů ve volbě tvarů proprií. Toho si budeme všimnout.

Na postupu je neměkkčení, a to v souladu s tendencí po neměkkčnosti kmene u apelativ. Ze styku se stachovskými rodáky lze konstatovat, že jen mluvčí usilující o vybraný způsob řeči volivají tvar se zakončením *-ich*. Viz i mnou použité adjektivum *stachovský*, které není kodifikováno, i když v místním úzu je zcela běžné. (Polívková i *Internetová jazyková příručka* mají jen *stašský*.)

Výše jsme si povšimli pohybu i v mluvnickém rodě, některá toponyma mají dvojí rod a pak dvojtvary v nepřímých pádech. APČJ udává rodové varianty, ženské a mužské, samozřejmě nejen v nominativu, ale i v instrumentálu: *Aší, Ašem, Pankráci, Pankrácem*. Ověřila jsem namátkou v lednu 2000 u regionálních mluvčích, že vesměs volí tvary femininní *ta Aš, s Aší*. Stejnou zkušenost má i onomastik P. Štěpán:

Ano, to mohu potvrdit z vlastní zkušenosti, v místním úzu je jen *ta Aš*, setkal jsem se nejednou i s tím, že místní obyvatelé na podobu *ten Aš, s Ašem* reagovali negativně a považovali ji za chybnou (osobní sdělení).

U jmen, v nichž je místní úzus jednotný, pevně zakotvený, měla by být jednota respektována i v příručkách. Např. u jména *Vlašim* místní neuvžívají v genitivu tvar na *-ě (Vlašimě)*, ale tvar na *-i (Vlašimi)*, avšak APČJ připouští *-ě*. U jména *Želiv* jsem v řeči místních a v regionálním úzu zaznamenala jen rod mužský (*do Želiva, s Želivem*, nikoli i ženský; **Želivi, Želiví*), A. Polívková však konstatuje kolísání v rodě a uvádí v genitivu dvojtvary *Želiv i Želivi*, v lokále *-ě i -i* (Polívková 1985, s. 184), ani u Příbramanů jsem nezaslechla genitiv *Příbramě*, ale APČJ má kolísání *Příbrami/Příbramě*, stejně tak i J. M. Tušková (2016). K tomu P. Štěpán doplnil:

Je sice dnes už výrazně méně častá, ale u nejstarší generace Příbramanů se dosud vyskytuje, např. můj 95letý děda ji běžně užívá. Pokud by z kodifikace zmizela, oficiální názvy několika obcí (Lhota u Příbramě, Buková u Příbramě, Vysoká u Příbramě) by se dostaly do rozporu s jazykovou kodifikací; přejmenování obcí by se prosazovalo obtížně (osobní sdělení).

Ad b) Nepochybná je motivace vzniku proprií na pozadí existujících apelativ. O fundující úloze apelativ píše R. Šrámek in *Propria*

v systému mluvnickém a slovtvorném (Šrámek 1999, viz i Tušková 2016) včetně jejich ovlivňování tvarů proprií. Jindy jde o pouhou analogii podle jiných proprií (blíže viz P. Štěpán 2019).

V lokále, a to shodně s tvarem v genitivu u obecných jmen cizího původu se prosazuje koncovka *-u* (o tom už před mnoha lety psala Čechová), typ *manifest, -u, dekret, -u*, aby nedocházelo ke změně kmenové souhlásky, obdobně je to i u proprií, tedy v *Bruselu*, nikoli *Brusele*, podobně v *Kosovu*, zvláště pak u slov se zadopatrovou hláskou v zakončení, je jen: v *Hamburku, Insbrucku, v Lutychu, Krivom Rogu...* U místních jmen zakončených na *-m* sledujeme sklon k tvarům ženským, viz *Toužim, s Toužimí*, takže by snad mělo být *Rotterdam, Rotterdami, v Rotterdami, s Rotterdamí?*, ale SSJČ má pochopitelně jen muž. rod, v genitivu koncovka *-u*, tvary ženského rodu jsou v češtině zcela neuzuální.

Doložme tendenci k neměnnosti kmene, která je zřetelná nejen u jmen cizího původu, ale i u vlastních jmen českých či počestěných. I A. Polívková (1985) má jen: v *Člunku, v Doubravníku, v Habrku (Habrek), Kruhu, Kunžaku, Lezníku, Mníšku, Nejdku, Oseku, Osíku, Ostředku, Prysku, Srchu, Úštičku, Vroutku*, ale má *Kružberku* i *-ce, Mělníku* i *-ce, Točnicku* i *-ce, Vimperku* i *-ce, Zábřezce, -u* (viz pořadí koncovek), *Zbirohu, -ze, Žamberku, -ce* (nemá **Člunce, *Srše, *Habrce* apod.). Zřetelně převažují podoby beze změny kmenové souhlásky. Pokud jsou varianty na *-e* uváděny, pak na druhém místě, až na *Zábřeh*, tj. tvar starší a regionálně petrifikovaný. Ovšem není zřetelné, proč právě jen u uvedených jmen jsou dvojtvary, kdežto u některých jiných, u nichž by nenastaly problémy se záměnou s apelatívy, tomu tak není. Souhlasím s P. Štěpánem:

Možná je to částečně dáno tím, že varianty na *-e* se v řadě případů nevyskytují ani v místním úzu, např. **Nejdce, *Ostředce, *Srše, *Vroutce, *Prysce*. Část těchto obcí leží v oblasti (do roku 1945 převážně německých) Sudet, kde lze absenci podob na *-e* poměrně snadno vysvětlit (osobní sdělení).

Všimněme si všeobecně známého a běžného jména *Korea* (které se skloňuje podle vzoru žena nebo růže *Korey/Koreje*), rozhlaví moderátoři, tedy profesionálové, běžně oznamují: *do Koreji, kolem Kore-*

ji, tedy volí v genitivu tvar totožný s tvarem dativu, v němž je tvar *Koreji* náležitý (podle vzoru růže). Pravděpodobně tady hraje roli souběh samohlásek *-ey* mezi něž se vkládá *j*, takže zní [eji].

Za zmínku stojí, že slovanská jména s pohyblivou samohláskou, která se v nepřímých pádech vypouštěla, si v současnosti pohyblivou samohlásku ponechávají (jistě pro menší vzdělanost uživatelů v oblasti klasického vzdělání), třebaže se to neshoduje s výchozím jazykem: *Zadar*, v genitivu původně jen *Zadru*, v současnosti zcela převážně *Zadaru*, tak je tomu i u jmen jihoslovanských na *-ac* jako *Karlovac, Kragujevac* apod., ale také některá slovenská jména se tak chovají, např. název *Ružomberok* bývá v češtině často skloňován v *Ružomberoku* místo *Ružomberku*. Obdobně u řecko-latinských jmen se v nepřímých pádech vypouštěly přípony *-os, -um...*, v současnosti se leckdy běžně nevypouštějí, takže slyšíme nejen u obecných označení *kosmosu, globusu, datumu* (tento tvar dokonce toleruje APČJ, s. 303), ale leckdy i u vlastních jmen, např. *Rhodosu* místo *Rhodu, s Herodesem*, ba i *Zeusem*. Zajímavé je, že neslyšíme s Archimedesem, snad vlivem častého používání termínu *Archimedův zákon*. Zdá se, že dříve běžné odlišování psaní proprií a apelatívy poněkud ustupuje; naopak K. Smejkalová (2019) mluví o výrazném převažování tendence k odlišování.

Ad 3. Zajímavý je stav i v tvarosloví u vícelslovných místních názvů:

Ve spojeních typu *město Luhačovice* už starší mluvnice uváděly dvojí možnosti. Buď ohýbaly obě součásti názvu s *městem Luhačovicemi* nebo druhé jméno ponechávaly v nominativu: *s městem Luhačovice*. Stav označovala jako kolísání mezi oběma možnostmi už *Česká mluvnice* (bez hodnocení; Jedlička, Havránek 1960, s. 108, např. v *okrese Příbram, do kina Svoboda*). Předtím užití nominativu jmenovacího bylo hodnoceno jako nesprávné, r. 1949 předpověděl F. Daneš jeho šíření (viz J. Šimandl 2000). Avšak V. Šmilauer (1966, s. 181–182) u názvů řek uznává jen sklonné podoby (*na řece Vltavě*), ty podle ČNK i dnes převažují.

Myslím, že dnes se nesklonné podoby, nominativ jmenovací, a sklonné vcelku bez záměru střídají; na ČT 1 moderátor Klepetko: *Po vichřici Sabíně*, kdežto v titulcích souběžně: *Po vichřici Sabina*, více příkladů jsme přitom nalézali ve spisovné mediální komunikaci s nominativem jmenovacím: *na rozhlasové stanici Vltava*, méně často *na rozhlasové stanici Vltavě*, *na stanici Vyšehrad vystupujte vpravo ve směru jízdy* spíše než *na Vyšehradě*, jistě i z možné záměny stanice s pražskou čtvrtí. Nárůst nominativu jmenovacího už před 20 lety postřehl J. Šimandl (i se zdůvodněním). Nominativ jmenovací má výhodu, že nenechává příjemce na pochybách o podobě základního tvaru pojmenování. I. Svobodová vysledovala u dlouhých (tříslovných bezpředložkových) místních názvů (2017/18) převahu nominativu jmenovacího, u dvojslovných kolísání s tím, že u skloňovaných zůstává často v lokále nesklonná podoba. V běžné řeči, situačně jasně orientované, obecné jméno nebývá, v metru slyšíme: *vystupte na Muzeu, na Vyšehradě*, na magnetoterapii *jděte do Goethe* (místo do léčebného domu Goethe, nominativ jmenovací, nebo do Goethova/Goetheho domu). Jak vidíme, v běžné řeči se užívají pojmenování bez opěrného obecného jména; vlastní jméno někdy zůstává v nominativu, vlastně nezačleněno do věty. Odtud se tyto podoby dostávají do médií (soustavněji jsme sledovali veřejnoprávní stanice českého rozhlasu), viz typ: *Byl jsem v Michigan [mičigen] v jedné škole; přednášky, které se konaly na Fakultě stavební ČVUT Praze; Zlín Film Festival*, viz o tom i u Evy Minářové a Jany M. Tuškové (2015), konkurenci nominativu jmenovacího a lokálu se zabývala mj. i Ivana Kolářová (1999). Neohýbaných podob se často užívá především u víceslovných názvů cizích: *zaštitěného Instituto Cervantes a Delegation of the European Union to India*, nepochybně i z důvodů tvarové bezradnosti mluvčího. A to nemáme na mysli segmentované nepřipravené projevy, v nichž mluvčí rezignuje na flexi, typ *No byli jsme. Itálie, Španělsko* (viz Hoffmannová, Zeman 2017, s. 55).

Ad 4. Můžeme si všimnout i pohybu v pojmenování měst v zahraničí. Dřívější zvyklost počešťovat je ustupuje tendenci ponechávat označení v původní podobě, užívané na území, na

němž město leží. Týká se to i jmen dávno počeštěných, exonym typu *Řezno < Regensburg, Štýrský Hradec < Graz, Čáchy < Aachen, Benátky < Venezia...*, tj. zvláště u těch, jejichž počeštěná podoba se velice vzdálila od podoby původní, ale tato problematika (tzv. exonym) sem nezapadá, takže ji opouštíme, ale zasloužila by si samostatné pojednání.

Pro zajímavost připojme, že (až na výjimky) vlastní zeměpisná jména neskloňují Češi z chorvatského Daruvarska. V knize *Češi ve světě 4, Chorvatsko* (rozhovory s nimi zapisovala B. P. Šolcová, Dům zahraniční spolupráce, 2018) jsme našli doklady na neobměňované podoby těchto jmen desítky, skloňované podoby byly zcela výjimečné. Důvodem je asi obtížnost při tvoření tvarů v nepřímých pádech.

Exkurs: Tento důvod je nepochybný u tvarů v nepřímých pádech složených číslovek. Např. od chorvatských Čechů jsme slyšeli/četli u číslovkových výrazů (včetně nesložených) vesměs neohebné podoby: *do deset tisíc*. S jejich nesklonností nebo s jejich chybným skloňováním v řečové praxi i odborné a mediální se setkáváme ale i v našem rozhlase a v televizi. I od moderátorů nebo od přizvaných odborníků slyšíme rovněž: *do deset tisíc, po několika desítek let, bez proudu je asi kolem pět seti domácností* (viz u moderátorky ČT i redundanci *asi, kolem*), *ministryně říká (ve zprávách na ČT1): jsme na devět seti...* nebo jméno po číslovce někteří neskloňují: *před šesti let*, opakovaně se objevují tvary složeniny *desettisícové požáry*, poslanec např. říká: *kvůli osmi set milionům*. Zcela běžně jsme nalézali tyto odchylky tedy nejen v mluvě cizinců či u Čechů žijících po generace v zahraničí.

Ad 5. Kolísání zaznamenáváme i u ohýbání zkratk chřem a ton y m (názvů lidských výtvorů, zahrnujících i názvy institucí) včetně iniciálových, i ty se vyskytují v několika podobách, neskloňované, eventuálně skloňované, ale i s různou obměnou velkých a malých písmen, typy: *s UNESCO, bez ČEZu, v Ikea*. Jisté tendence u nich zachytil O. Dufek v „Naší řeči“ (2016, s. 256–268) se závěrem, že zkratky náležející k vzorům hrad a město většinou zůstávají nesklonné, zkratky patřící k vzoru žena jsou nekonzistentní (UEFA v 95% nesklonná x ABBA pouze v 5,7%). Domníváme se, že není účelné jeden z tvarů přísně kodifikovat, avšak pravopis by bylo možno sjednocovat (neboť to je věc čistě konvenční), aby stav, kdy jeden název má několik podob, nebyl běžným jevem. Srov. podoby *WI-FI*,

WIFI, *vi-fi*, *vifi*. U tohoto označení K. Dvořáková došla k počtu 11 podob (Dvořáková 2015, s. 216–220). I když poněkud odbočíme od pravopisu, podotkneme, že L. Jílková napočítala v výslovnosti apelativa *smoothie* 14 podob (Jílková 2018, s. 113), ani to není žádoucí, ačkoli ve výslovnosti tohoto slova šlo o odlišnosti drobné.

Ad 6. Na tomto místě si dovolím pravopisnou odbočku: Měli bychom si ujasnit, že nemá smysl přeceňovat význam kodifikace u vlastních názvů. Ústav pro jazyk český stále a opakovaně řeší problém psaní velkých písmen (viz řadu grantů a publikací), avšak zhruba po 50–60 letech sledování změn lze konstatovat, že žádná komise problém beze zbytku nevyřešila a nevyřeší, s vyřešením jednoho problému se vynoří další, takže se problém jen posune jinam. Osobní zkušenost mám z komise z 80. let, v níž Z. Hlavsa s podkomisí posunul (a prosadil) psaní velkých písmen u víceslovných názvů typu *Na příkopě*, *Na slupi* x *Na Poříčí*... k nerozlišování obecných a vlastních jmen uvnitř takového názvu k jednotnému zapisování plnovýznamového slova velkým písmenem: *Na Příkopě*, *Na Slupi*, *Na Poříčí*... Také dnes je praxe i vlivem této změny rozkolísaná, např. onomastika využila výjimky dané akademickými *Pravidly českého pravopisu* (1993, s. 42), nepřijala výše uvedenou zásadu a užívá v odborných pracích u podob po předložce malé písmeno, je-li základem pojmenování jméno obecné *Na dlouhých*, *Na jitrách*, *U modřínu* atd. (viz Olivová-Nezbedová a kol. 1995). Je třeba si uvědomit, že vedle jazykové kodifikace existuje i standardizace geografického názvosloví, která je na rozdíl od jazykové kodifikace v oficiální komunikaci pro určité instituce závazná (viz blíže Štěpán 2020).

Jak vypadá stav v běžné praxi? V jedné středočeské vesnici u místních uživatelů můžeme nalézt v zapisování názvu hostince (na neoficiálních pozvánkách nebo vzkazech): *hostinec Pod Hrází*, *Hostinec Pod Hrází*, *Hostinec pod hrází*, *hostinec Pod hrází*, *Hostinec pod Hrází*, *hostinec pod hrází*. Tedy jen zdánlivě se problém vyřešil.

Zřetelné je pouze posílení tendence po psaní velkých písmen, např. u názvů institucí se problém jen posunul o „patro“ níže: Velká pís-

mena se psávala pouze u názvů nadřazených institucí: *Univerzita Karlova*, ale *filosofická fakulta UK*, *pedagogická fakulta UJEP*... Po změně pravidel r. 1993 se velké písmeno posunulo i k dílčí složce, tj. na název fakult; nyní již velké písmeno nacházíme v naprosté většině u názvů podřízených složek, tj. kateder, fakultních ústavů..., obdobně je tomu u názvů odborů či oddělení různých institucí.

Lze shrnout, že nelze přeceňovat pravomoc ani význam kodifikace vůbec, zvláště ne pak v propriální sféře, ale také ji nepodceňovat, protože může mít a mívá význam rozlišovací, diferencující, pro institucionální komunikaci význam kardinální, rozhodující, zda např. *má x nemá smlouva* aj. *dokument právní platnost*. Přebujelá tendence po velkých písmenech vlivem pravopisu anglického, event. německého (viz *Česko Německou hranici* např. v prospektu města Aše) by měla být korigována, v komunikační praxi i školou. Škola by neměla přeceňovat pravopis velkých písmen v názvech institucí, protože mnohdy závisí na znalosti reálií. Neměla by stavět diktáty na názvech pro žáky odtažitých institucí, ale soustředit se na pojmenování běžných, zvláště státně a regionálně významných objektů.

Ad 7. Konstatovali jsme tendenci k nesklonnosti především u místních názvů víceslovných a u jmen institucí. Jisté omezení flexe pozorujeme však i u osobních, a to u rodných jmen i příjmení. U jména *Otto* se to projevovalo už podstatně dříve (viz dále), ale i jinde, zvláště u dalších jmen cizího původu, např. *Paul* [pól] *Celanovi* (zachyceno na prestižní rozhlasové stanici Vltava, např. 6. 1. 2020). APČJ konstatuje, že ve spojení obecného a vlastního jména osob se nominativu jmenovacího neužívá: *se správcem Fridrichem* nikoli **se správcem Fridrich*, totéž rozhodně konstatuje i I. Svobodová (2017/2018), avšak připouští ho u cizích jmen obtížně skloňovatelných (*od malíře Delacroixe* i *Delacroix*).

Ve vojenských dokumentech se praktikovalo už v minulém století neohýbání vlastních jmen osobních v textu se zdůvodněním, aby se předešlo omylům, event. záměnám osob, takže se v nich psalo *s podplukovníkem Oto Poche*, eventuálně se v textu jméno ohýbalo, tedy *s Pochem*, a jeho podoba v nominativu byla uvedena v závorce, což

byl a je jistě přístup přijatelnější. Všimněme si např. podoby instrumentálu *s panem Chýlem*, ta se může vztahovat nejen k jménu *Chýla*, *Chýle* ale i k předpokládaným nominativům **Chýl*, **Chýlo* (i když příjmení *Chýl* ani *Chýlo* jsme nezaevidovali), pouze jméno s nominativem na *-a* *Chýla* se od nich odlišuje (*Chýlou*), obdobně podoba *s Otou* se vztahuje jak k nominativu *Ota*, tak i *Oto*, ten by měl mít pravidelný tvar v instrumentále *s Otem*, ale jak podotýká APČJ: „tento způsob se v praxi neužívá” (s. 329). Stejně tak se často neskloňují další rodná jména na *-o*: *s Kvido Hoduroou*, *s Hugo Haasem*, *s Pablo Nerudou*.

Uživatelské potíže představují nepřechýlená ženská jména. Kdysi se nepřechylovala pouze jména slavných osobností, u nichž v řečové praxi nedocházelo k omylům, jako *Sofia Loren*, *Maria Calas*, ale i u nich byly vcelku běžné podoby přechýlené: *Lorenová*, *Calasová*. Problémy nastávaly už dříve např. v odborné komunikaci u jmen lingvistek-cizinek, jako *Guchmann*, *Neščimenko*. Na tomto místě připomenu zkušenost z fakultního učitelského semináře, kde referentka-češtinářka představovala dílo *pana Neščimenka*. Dnes je bohužel rodová záměna běžná (viz Čechová 2017b, s. 22).

V souvislosti s nepřechylováním se nabízí otázka, zda máme užívat u typu *paní Svoboda* v nepřímých pádech nesklonné podoby *k paní Svoboda*, nebo sklonné *k paní Svobodě* / *k paní Svobodovi* – ani jedna eventualita neodpovídá českému systému ženských příjmení; či snad v nepřímých pádech přechylovat *k paní Svobodové*? Nevím zda by se to dotyčné osobě líbilo. P. Štěpán mou domněnku oslabuje konstatováním:

[...] znám ženy s nepřechýleným příjmením, které se samy např. do telefonu představují přechýlenou podobou (osobní sdělení).

Já mám zkušenost opačnou, pracovnice finančního úřadu se vždy představuje nepřechýleným jménem. Máme my, uživatelé, kteří přicházíme s těmito příjmeními do kontaktu, povinnost nepřechylovat, nepřeje-li si to pojmenovávaná osoba, dokonce ani neskloňovat tato příjmení? A cožpak dvojčlenná ženská příjmení typu *Starý Kořánová*,

Churavý Bejčková? Nevím, zda by nositelky takových příjmení přijaly podobu *Stará Kořánová*, *Churavá Bejčková*, v případě nepřímých pádů pak podoby *ke Staré Kořánové*, *se Starou Kořánovou*, *s Churavou Bejčkovou*. Neshodné tvary i v tomto případě začínají být zcela běžné. Kdyby nositelky těchto příjmení zvolily obě části svého příjmení nepřechýlené, šlo by o *paní Starý Kořán*, *paní Churavý Bejček*. V zájmu rovnosti pohlaví by pak jejich mužové mohli naopak nabýt příjmení **Starý Kořán*, **Churavý Bejček* nebo snad by mohli mít jméno shodné se jménem manželky (**Starý Kořánová*, **Churavý Bejčková*) nebo s opačným pořadím? Chápu poznámku P. Štěpána:

Není podle mě vhodné uvádět eventualy, které nejsou možné, tj. neodpovídají platnému zákonu (osobní sdělení).

Domnívám se však, že snad je na místě i „trocha” absurdity, vždyť i podle legislativy dnes možné podoby příjmení se mohly zdát před časem absurdní. Dříve byly podoby osobních jmen typu *pan Vilém Prokop Mlejnek* pokládány za raritní, dnes může docházet a už dochází ke kombinacím směšným až hanlivým, připomínajícím humorné větné seznamy žáků: *Malý Zajíc Vyskočil Velký Bobek Vytlačil* (viz i Čechová, Oliva 1993). Přitom nositelky podobných kombinací si tyto typy jmen volí samy. Nikdo nerozhoduje za ně, na rozdíl od novorozenců, jimž rodné jméno vybírají rodiče.

Značný problém nastává u osobních jmen i s užíváním spojovníku, i když se mnohemu uživateli může zdát malicherný. Ten je mnohdy zaměňován s pomlčkou (o tom viz Čechová 2017a, s. 110–111): Pomlčka (dlouhá vodorovná čárka) by neměla být se spojovníkem/tiré/divisem (krátkou vodorovnou čárkou bez mezer) zaměňována. Ten je prostředkem slovotvorným (nikoli syntaktickým ani signálem zastupujícím signál fonetický), oddělujícím dva komponenty složenin, a to slučovací (žluto-zelené pruhy na tričku, tj. žluté a zelené × žlutozelený svetr, tj. svetr má barvu zelenou s žlutým odstínem). Mezi dvojčlenným příjmením býval závazný spojovník bez mezer: *Marie Curie-Sklodovská*, *František Jilek-Oberpfalcer*; dnes tato jasná signalizace mizí, užívá se (podle zákona) obou jmen pouze přiřazených

vedle sebe: *Lucie Saicová Římalová, Radoslava Kvapilová Brabcová, Eliška Skopcová Vychytalová* (druhé jméno je příjmení původní nebo předchozí, např. za svobodna nebo po minulém manželovi). Může tak docházet k nemilým omylům, čtenář si může myslet, že pisatel zapomněl na interpunkční znaménko, a pokládá jedno označení za pojmenování dvou osob.

Bylo by žádoucí zabránit i tomu, aby nedocházelo ani k opačným mýlkám, k záměnám dvou osob za jednu, jak se stalo na jednom mezinárodním jednání, na němž byl vyzván k referování *Walter Mokijenko*. Tehdy šlo o dva spoluautory (*Harry Walter a Valerij Mokijenko*); nedorozumění vzniklo ze zápisu příjmení *Walter–Mokijenko*), roli v tomto případě sehrál pravděpodobně i fakt, že Walter je nejen příjmení, ale i běžné rodné jméno, třebaže ne ukrajinské. Podle našeho názoru bychom jména spoluautorů měli označovat pomlčkou oddělenou z obou stran mezerami, nikoli rozdělovat je jen spojovníkem bez mezer, a tak graficky odlišovat Havránek, Jedlička *Česká mluvnice*, Jelínek, Styblík *Čtení o českém jazyku* × Jílek–Oberpfalcer, avšak *Akademická příručka českého jazyka* v těchto případech pomlčku mezerami neodděluje (*Akademická...* 2017, s. 135), takže rozdíl od spojovníku není zřetelný. Proto by bylo žádoucí vrátit se k stavu, kdy byla situace a vztahy jasné, i když přijímáme připomínku P. Štěpána:

At' to bude kodifikováno jakkoli, stejně to hodně pisatelů bude psát špatně (už jen proto, že na klávesnici lze napsat jednoduše spojovník, ale pomlčku často ne) (osobní sdělení).²

---

² Ke spojovníku se kdysi uchýlovali pisatelé i při ohýbání jména. Tak např. v knize Jaroslava Medka *Co nám tatínek vypravoval* z roku 1929 čteme: „Reprodukce dřevorytů A. Levýho z díla »Čechy« se svolením nakladatelství J. Otto...“, aby byla zachována podoba nominativu. Pavel Štěpán mi k tomuto příkladu dodal další, v tomto případě bez spojovníku: „V Havlíčkově Borově je ulice *Zelenýho* (podle místního rodáka Václava Zeleného). Užití tohoto tvaru zřejmě souvisí se snahou zachovat v názvu ulice celou podobu nominativu a až k ní připojit koncovku“.

Dodatek

Pohyb zaznamenáváme i v tvarech posesivních adjektiv. Nenořemní tvary jsme zachycovali např. u tvaru dativu nejen u apelativ, ale i u proprií: *k matčině přítelovi, k Alenině kolegovi*. Jindy se místo jmenných tvarů setkáváme s adjektivními tvary složenými: *V Karlové ulici, na Jungmannovém náměstí, na Janáčkově akademii, má* (= absolvoval) *Jedličkově ústav* (tj. obecněčeský tvar podle vzoru dobrý). V těchto případech uživatelé místo posesivních adjektiv volí adjektiva tvrdá. Téměř legendárním se stalo skloňování Miroslava Štěpána na schůzích FF UK v 80. letech, který skloňoval *do Univerzity Karlové, k Univerzitě Karlové, o Univerzitě Karlové*, ale zaslechneme je i dnes u jiných osob, např. v rozhovoru se známým hercem v programu TV čteme: *studoval jsem na Janáčkově akademii múzických umění, u místního názvu moderátor na ČR+ ve zprávách o nehodách hlásí: u Heřmanového Městce, při opakování pak náležitě užije podoby Heřmanova*. Už dlouho a frekventovaně se setkáváme s užíváním genitivu posesivního místo posesivního adjektiva (*rukopis Havlíčka*), ale o tom se psalo už mnohokrát. My se zastavíme u jeho nahrazování neohýbaným tvarem substantivním *Jak přesně funguje Dr. Klaus Volker objev? ... Přípravek založený na Dr. Klaus Volker objevu odstraňuje hlavní příčinu hypertenze* (reportér a V. Ron na internetu 17. 6. 2020).

Závěr

Pokusili jsme se na příkladech představit rozvolněnou komunikační praxi, která má dopad nejen na systém apelativ, ale i na systém proprií v kodifikačních příručkách či jiných oficiálních publikacích. Je obtížné stanovit, odkud pohyb vychází, zda jen od apelativ postupuje k propriím, nebo i naopak, od proprií k apelativům. Jak jsme naznačili, obě motivace se mohou realizovat. V současnosti je zvláště u proprií zřetelná tendence k rozvolňování tvarů a k neohýbání, flexivnost češtiny ustupuje ve prospěch neohebnosti, jistě vlivem západních jazyků, typu angličtiny a francouzštiny, které téměř podoby jmen ne-

mění. (Proto také západní studenti češtiny nemohou zpočátku pochopit, že podoby *Praha*, (*u*) *Prahy*, a dokonce (*k/v*) *Praze* jsou jedním slovem/lexémem).

Otázka je, zda pohyb se děje jen intuitivně, či i záměrně. I na to je obtížná odpověď. Nepochybně tady přicházejí v úvahu obě možnosti, samozřejmě v závislosti na jednotlivých uživateli a komunikačních situacích. Ptáme se, zda naznačené tendence budou pokračovat a popř. do jaké míry. Budou zasaženy jen některé typy jmen, např. *propria*, nebo naveskrz celý systém flexe? Viz slovanské jazyky jihovýchodní větve, bulharštinu a makedonštinu, v nichž je tento způsob nakládání se jmény pokročilý³.

Literatura

- Akademická příručka českého jazyka*, 2014, eds. M. Pravdová, I. Svobodová, Praha: Academia (2., rozšířené vydání 2019). Online: <https://prirucka.ujc.cas.cz>.
- Čechová M., 2017a, *Paralingvální grafické prostředky. Interpunkční znaménka nejen v syntaktické funkci*. In: eadem, *Život s češtinou*. Praha: Academia, s. 109–117.
- Čechová M., 2017b, *Život s češtinou: Nomen omen: Češka – češtinářka – Češková*, Praha: Academia.
- Čechová M., 2019, *Onomastická témata ve studiu bohemistiky*. In: *Propria a apelativa – aktuální otázky*. Praha: PedF UK, ÚJČ AV ČR, s. 67–72.
- Čechová M. a kol., 2013, *Český jazyk pro 3. ročník středních škol, 2.*, upravené vydání, Praha: SPN.
- Čechová M., Oliva K., 1993, *Hrátky s češtinou*, Praha: SPN.
- Jedlička A., Havránek B., 1960, *Česká mluvnice*, Praha: SPN.
- Dufek O., 2016, *O ČEZu, UNESCO a Ikea*, „Naše řeč“ 99, s. 256–268.
- Daneš F., 1949, *Nominativ jmenovací*, „Naše řeč“ 33, s. 54–57.
- Dvořáková K., 2015, *Jak se píše wifi*, „Naše řeč“ 98, s. 220–223.
- Hoffmannová J., Zeman J., 2017, *Výzkum syntaxe mluvené češtiny: inventarizace problémů*, „Slovo a slovesnost“ 78, s. 45–66.
- Havránek B., Jedlička A., 1960, *Česká mluvnice*, 1. vydání, Praha: SPN.
- Jelínek J., Styblík V., *Čtení o českém jazyku*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- Jílková L., 2019, *Toponyma v dopravním rozhlasovém zpravodajství*, „Jazykové aktuality“ 56, s. 88–100.
- Jílková L., 2018, *K výslovnosti th ve slově smoothie*, „Naše řeč“ 101, s. 112–115.
- Kolářová I., 1999, *Jméno obce jako součást názvů územních celků a institucí, konkurence nominativu jmenovacího a lokálu*. In: *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném*, Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, s. 121–126.
- Minářová E., Tušková J. M. a kol., 2015, *Čeština v pohybu. Kapitoly ke zkoumání jejího stavu a proměn*, Brno: MU.
- Olivová L. a kol., 1995, *Pomístní jména v Čechách*, Praha: Academia.
- Polívková A., 1985 (2007), *Naše místní jména a jak je užívat*, Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu*, 1993, Praha: Academia.
- Smekalová K., 2019, *Rozdíly v deklinaci apelativ a proprií*. In: *Propria a apelativa – aktuální otázky*. Praha: PedF UK, ÚJČ AV ČR, s. 287–294.
- Svobodová I., 2017/2018, *Užití nominativu jmenovacího*, „Český jazyk a literatura“ 68, s. 37–39.
- Šimandl J., 2000, *Morfologická problematika v jazykové poradně, 1. část*, „Naše řeč“ 83, s. 57–76.
- Šmilauer V., 1966, *Novočeská skladba*, Praha: SPN.
- Šolcová B. P., 2018, *Češi ve světě 4, Chorvatsko*, Praha: Dům zahraniční spolupráce.
- Šrámek R., 1999, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno: MU.
- Šrámek R., 1999, *Ke gramatickým vlastnostem proprií*. In: *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném*, Brno: MÚ, s. 16–23.
- Štěpán P., 2019, *Mezi morfologií a slovotvorbou: gramatická kategorie čísla u toponym*. In: *Propria a apelativa – aktuální otázky*. Praha: PedF UK, ÚJČ AV ČR, s. 215–220.
- Štěpán P., 2020, *Psaní velkých písmen u toponym v češtině: polemický pohled*. „Acta onomastica“ 61, č. 2, s. 417–439.
- Tušková J. M., 2016, *Onomastická gramatika*. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha: NLN, s. 1237–1239.
- Utěšený S., 1987, *Diskusně k českým místním jménům na -ice*, „Onomastický zpravodaj ČSAV“ 28, s. 112–120.

³ Děkuji Pavlu Štěpánovi za pečlivé pročtení a za doplnění dokladů.